

Reform és művelődés¹

Melyik előbbre való: a gazdasági reform vagy a kulturális? Ugyancsak nehéz helyzetbe kerülne, akinek erre a kérdésre kellene válaszolnia, hiszen az átfogó társadalmi megújulásnak mindkettő elengedhetetlen feltétele. De míg a gazdasági reformról kötetek és tanulmányok százai láttak napvilágot, a közművelődési reform körvonalai tisztázatlanok és a nagyközönség csupán annyit tud, hogy az oktatásra-művelődésre a szükségesnél jóval kisebb összeget fordítunk, további lefargásuk pedig tragikus hanyatlás árnyékát vetíti előre.

Az a hetvenoldalas vitairat, amit fenti címmel az Országos Közművelődési Központ ez év tavaszán tett közzé, gyökeresen más szempontból közelíti a kérdést. Történelmi visszatekintéssel indul. Az 1949 utáni erőszakos irányítás megszakította a kulturális hagyományok folyamatosságát, felszámolta a közösségeket, rosszul értelmezett internacionalista, külső értékeket állított a hazai, belső értékek helyére; az egész kultúrát a politikai akaratra próbálta felfűzni. A személyiség, az egyéniség figyelmen kívül hagyásával központilag irányított „kulturatermelésre” állt be, a kényszerített, uniformizált „fogyasztás” helyett azonban a tömegek visszahúzódtak ettől a kínálttól: indetizszavazar keletkezett.

Az európai művelődés modern szakasza a XVIII. századi felvilágosodással kezdődik. Lényege a feudális kiváltságok elutasítása, az egyén és a vállalkozás szabadsága, a demokrácia és az alkotmányosság. Terjedését pedig az szabta meg, hol, mennyire voltak meg átvételére a feltételek. Nálunk például a XVIII. század végén a lakosság 80%-a még jobbágy volt, a reformmozgalom csak a kismesék körében bontakozhatott ki.

A múlt század első felében változott a kép. A tanítók száma másfélszeresére, a városi lakosság pedig kétszeresére növekedett, egyre-másra alakultak a diáktársaságok, baráti és irodalmi körök, kaszinók és olvasótársaságok, számuk 1848-ban mintegy 600 volt. Utazási és felfedező hullám indult a nyugati országokba, 1840-ben már 53 napilap jelent meg (fele magyar nyelvű) és megszületett az első népoktatási törvény.

A bukás utáni két évtizedben a közművelődésre a „tetszhalott fölötti virrasztás” feladata maradt, de a reformgárda 1867 után talpraszókkent. Eötvös József népoktatási törvénye (1868) nyomán

ötven év alatt a tanítók száma két és félszeresére nőtt, az írástudatlanok aránya 70%-ról 30%-ra csökkent.

Az I. világháború előestéjén a megerősödött munkásság egyletei közül 130 tartott fenn könyvtárat és az agrárszocialista olvasóköroknék egyedül a Viharsarokban 30 ezer tagja volt. Letrejöttek a munkáskörösök, dalegyletek, a radikális polgári körök, némelyikükben korszerű munkásoktatás is folyt.

A két világháború közötti korszak kapitalizálódására a rendies társadalmi szerkezet és a gyarmati mellözöttség volt jellemző. Elterjedt a tömegkultúra: az analfabetizmus 10% alá csökkent. 1932-ben már több mint 14 ezer egyesület dolgozott 3 millió taggal, a Faluszövetség 930 parasztkört tartott számon, a katolikus legényegyletnek csaknem félmillió tagja volt. A haladó marxizmusnak és a demokratikus népi mozgalomnak 1930-tól az 1940-es évek végéig megvalósuló szövetségkérésére a század második fele legreményteljesebb mozgalmának készült. Ez az egyik magyarázata az 1945 utáni, soha nem látott demokratizálódási és népi mobilitási folyamatnak. A földreform, az iskolák államosítása gyökeres kulturális változást hozott, a szabadművelődési mozgalom társadalmi méretű kulturális fellendülést eredményezett.

A politikai fordulat után a művelődésben is a szovjet példák és módszerek egy-egyhez átvételét erőltették, a kulturális intézmények, az egyesületek zömét felszámolták. Míg Kodály, Illyés és mások a népi és a nemzeti kultúra egybeörvözésén munkálkodtak volna, az 1948 után uralomra került művelődéspolitikára nem merített sem a magyar művelődésből, sem pedig a polgári demokratikus hagyományokból. A „kulturális” apparátust a legérdekeltőbb munkásréteggel és az értelmiséggel szemben beteges bizalmatlanság jellemezte. Még az MSZMP Elméleti Munkaközösségének a „népi irodalomról” szóló állásfoglalása (1958) és a burzsoáz nacionalizmusról, szocialista hazafiságról szóló határozata (1959) is inkább a korabeli konzolidáció hatalmi-taktikai szempontjait tükrözte, mintsem az elméleti igényességet és a népfrontjellegű szellemi megújulást.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével ismét polgárjogot nyert a kisközösség, az individuum, a néphagyomány. Megindult a táncházmozgalom, a közművelődési törvény (1976) pedig újra azt tükrözte, hogy a nép a művelődésnek nem tárgya, hanem alanya. A hetvenes és nyolcvanas évek tovább tágitották a rést a kultúrából kitesztott tömegek és a „civilizált elit” között. Az évszázados magyar műveltség hagyományait, tör-

¹ Kiadta az Országos Közművelődési Központ. Bp. 1988. 71 old.

téneti értékeit nem hasznosították, holott a nem gyakorolt történelmi képességek veszélyes sorvasdásnak indulnak.

Pénzügyi téren a kultúra hátrányos helyzete mindmáig nem javult. Az erőltetett ütemű, ám korántsem gazdaságos iparosítás a mezőgazdaság, az életszínvonal, a közvetlenül nem termelő ágazatok rovására valósult meg, azóta folyik a csatározás az ágazatok között az erőforrásokért. Ebből a kultúra újra meg újra vesztésként kerül ki. Ez törvényszerű: az elhalasztott igényeket ott elégítik ki hamarabb, ahol a beállt vagy fenyegető csődhelyzet ezt kikényszeríti, a kulturális szférában viszont a baj csak hosszabb idő múltán jelentkezik, nagyobb előretökéléssel értékelhető.

Ujjában a tervutasításos rendszer átalakulását jó kezdeményezések kísérik a könyvkiadásban, a filmszakmában stb. A kultúra egészében azonban változatlanul voluntarizmus figyelhető meg mennyiségi mutatók formájában, amelyek látszat-tesztelése egyre költségesebb. A dotációk csökkentése következtében előbukkan a giccs, a közönségtől megfosztott és ezért értékzavarokkal küzdő, kulturális szennyáradatnak kiszolgáltatott tömegek képe.

A mobilitás fő csatornája az iskola, szándékai ellenére növeli az esélyegyenlőtlenséget, amit fokoz a települési különbségek növelése is. Kulturális életünk — amelynek szingzsdagságát kizárólag egy fogékony, szűk réteg élvezi — a korábbi paraszt, munkás, polgári rétegekultúrákhoz képest visszafejlődést jelent. Nem csak hogy elszakadt a néptől, a nemzetől és a közösségektől, de elvesztette alanyát is, az embert. A kulturális tradíciók, semák elvesztették feszültségoldó jellegüket, holott társadalmunk lelkiállapota (az öngyilkosságok magas száma, a gyermekátokká lett gyermekáldás, az elszakadt népcsoportok nyomorúsága) ezt egyre inkább igényelné.

A kiadvány utolsó harmada két lehetséges alternatívát jelöl meg a kibontakozásra: *helyi reformokat a központi reform helyett*, vagy *átfogó nemzeti reformot sok helyi reform alapján*. Az utóbbi azért válhat a jövő stratégiájává, mert már egyre több helyi társadalom próbálkozik önépítkezéssel, ezt központilag aligha lehetne vezényelni. A társadalmilag ellenőrzött gazdaság nem nélkülözheti a politikai reformot és a demokratizált kultúrát.

Az új helyi kultúrák ötvöznék a népi, az adaptált magas kultúrát és a civilizációs vívmányokat. Ez megszüntetné a helyi közösségek szétesettségét, elősegítené az öntelődő organikus helyi társadalmak kiépülését. A párt és az állam által preferált művelődési törekvések mellett esélyegyenlőséget élveznének az egyházak és az állampolgári közösségek művelődési mozgalmai.

A Reform és művelődés című vitaanyagot egy öntevékeny szakértői munkacsoport (3 szociológus, 1 író-szociográfus, 2 pedagógus, 1 könyvtáros, 2 közigazdász) készítette, annak tudatában, hogy a kultúra a társadalom életképességét növeli, ezért az e téren ma felvetődő súlyos problémák a társadalom teljes leépüléséhez, nemzeti katasztrófához vezethetnek. A csoport az átfogó társadalmi reformokat szívükön viselők egyik közösségeként gyűjtött tényeket és dolgozott ki programot. „Eh-

hez a munkához — írják — minden más állásponton levőnek is köze lehet, mindenki tevékeny részesévé válhat, akinek hasonló a belső indíttatása és szándéka. A csatlakozni kívánók ezt tekintések konkrét felhívásnak.”

Havas Gábor

Magyarság és műveltség¹

Identitásválságunkra reagáló történelmi érdeklődésünk új táplálékot talál ennek a szimpóziumnak anyagában. A cím adta keretek között mozgó előadások nehezen szerkeszthetők egységbe és alig harmonizálhatók. Ennek ellenére a kötet érdekessége, hogy a széthullani látszó és aránytalanul kezelt témák ellenére egységes szellemet sugall. Lényegét abban látom, hogy az egyes területek kutatóit — a korábbi eredményeket zárójelbe téve vagy éppen azokkal szemben — egy független, magyar szempontú vizsgálódás igénye hajtotta. Mint előszavában Tusa Erzsébet kimondja: a nemzetre is érvényes az önmegvalósítás törekvése, s épp ezzel válik az emberiség alkotó részévé.

A kötet talán legmélyebben szántó bevezető tanulmányában a „mi a magyar?” kérdéssel birkózza Magyar-Beck István a magyar kultúra lényegét alakító paradigmáink problémáját veti föl. Bírálja a kérdés leíró megközelítését és megállapítja, hogy a magyar kultúra is a gondolkodás és viselkedés vezérfonalaként kell megfogalmazódni. Ennek kifejezésével azonban adós marad, sőt példája is bicegős. Ugyanis cáfolva a „keresztény Európa pajzsa” felfogás érvényét, azt állítja, hogy őt és fel évszázadon át Európa számára a mongolhoz és törökhöz hasonló keleti fenyegető hatalom volt a magyarság, s így Európa a kalandozások kora óta készült Trianonra. Ugy tünik, ez legfeljebb a „Koppány-magyarok” paradigmája lehet. Épp azt felejtje el, hogy a német nyelvtérrel való huzamos konfliktus nem egyenlő az Európával való szembenállással. S hogy a középkori magyar állam nem szemben állt Európával, hanem annak tevékeny része volt. Trianonnal Európa is megcsönkült.

Kiszely István és Hankó Ildikó az ujjurok közti — elsősorban antropológiai - kutatások fontosságát hangsúlyozza, felvéve a Vámbéry elejtette rokonsági fonalat a türk népek felé. Előadásuk a hagyományos finnugor elméletbe bele nem illő adatokat sorol fel. Vikár László a Volga-vidéki finnugor és türk rokonnépek zenéjének kutatásáról számol be. Pap Gábor tanulmánya azszal a kérdéssel foglalkozik, hogyan szólalatható meg a nem szóbeli népi alkotások, hogyan fejthető ki a nép művészetében jelentkező „közlemény” tartalma. Ennek módszertanát az általa „bonyolult rendszerek összevetésének módszereként” nevezett eljárás adja. Bérczi Szaniszló az avar- és

¹Nyelvében él...? Rétegződések a magyar műveltségben — Az INTART Társaság I. szimpóziumának előadásai. Művelődéskutató Intézet és INTART. 1987. 188. oldal.

honfoglaláskori díszítőművészet intuitív matematikai fölfedezéseit bizonyítja. Eredményei közül különösen érdekes, hogy a „tűkörrel kettőzött frízíztípusok” megléte és gyakorisága a fekete-tenger melletti mezőség népeinek műveltségbeli rokonságát teszi lehetővé.

Több tanulmány foglalkozik a magyar Szent Koronával, elsősorban annak tényleges történelmi jelentőségét megvilágítandó. Csomor Lajos az aranyműves szempontjából fejt ki, hogy koronánk egységes műalkotás, amelynek készítési technikái az Ottó- és Karoling-kori, illetve avar-kori ötvösművekkel hozhatók kapcsolatba. Sajnálatos, hogy a Korona szimbolikájával foglalkozó tanulmányt író kollektíva nem törekedett kimerült eredmények közlésére. Ez a tanulmány széthulló ötletek halmaza, s számos átgondolatlan vagy kifejtetlen megállapítást tartalmaz, erőltetetten tudományos nyelvezettel. Összefogottság jellemzi viszont a szétágazó téma ellenére Ferenc Csaba és Hennel Sándor írását a korona és koronázási jelvények méreteiről és arányairól. Különös érdeme a cikknek, hogy az együtt használt jelvényegyüttest együtt is vizsgálja. László Gyula a szajhagyományban jelentkező történelmi tudatról elmélkedik, s arról, hogy ennek a tudatnak az alakításában igen nagy a felelősségünk.

Terjedelemben és tematikailag is szinte függéknek tűnnek a kötet utolsó oldalain meghúzódó tanulmányok: Feticsh Nándor honfoglaláskor-ihlette iparművészeti munkásságáról, Liszt Ferenc Magyar történelmi arcképek című művéről és arról, hogy a technikai műveltség az általános műveltség (mai helyzetét tekintve talán inkább: műveltség) része. A kötetet angol nyelvű összefoglalók zárják.

Fégszében üdvözlöm az INTART vállalkozását, hiszen hozzáférhetővé tette egy izgalmas rendezvény kevesek ismerté anyagát. Ezzel a tettel részben pótolja azt az igényt, hogy a kötetben nyomát kellene találnunk a témákról elhangzott (?) vagy legalábbis elvárható vitáknak.

Kelemen András

Budától — Belgrádig¹

Az évfordulóra megjelentetett kötet a szerkesztő előszavával kezdődik, amelyben a könyv célkitűzéseit tárgyalja, valamint azokat az előzményeket veszi sorra, amelyek kutatásait megelőzték. Itt kell megemlíteni az 1930-as évek mohácsi helytörténet-kutatójának, Horváth Kázmérnak a munkásságát, akinek a hagyatéka elindította a kutatómunkát. Az ő nyomdokain haladva folytatott kutatásokat a kötet szerzői: *dr. Nagy Lajos* és *dr. Szita László*.

A kötet első részében tanulmányokat találunk *Dr. Nagy Lajos*, az 1686. őszi dél-magyarországi és az 1687. évi nagyharsányi hadjáratot ismerteti, kitérve a bajor választófejedelem hadseregének vonulási irányára, a császári és a bajor hadsereg észéki hadműveletére, majd a két hadsereg útjára Nagyharsányig, ahol a döntő csatára sor került.

Dr. Szita László Erdély 1687 őszi megszállásáról, az 1688. évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjáratról közöl tanulmányt, nyomon követi mindazon történelmi, katonai eseményeket, amelyek a hadmozdulatokat jellemezték.

A következő nagy egységben dokumentumrészleteket válogattak a témához. Elsőként a hadjárat fővezérének, Lotharingiai Károlynak a naplójából közöltek részleteket, ebben leírást találunk az útvonalról, az eseményekről, amelyek meghatározták a hadjárat lefolyását. Különösen érdekes az 1687. évi hadjárat részletes terve. Képet kapunk a hadsereg belső életeréről csakúgy, mint a hadjárat hétköznapiiról, megismerkedhetünk az érintett helységek akkori képével, a szembenálló fél erejével és moráljával. Miksa Emanuel bajor választófejedelem hadinaplója, Tobiás von Hasslingen báró, vezérőrnagy, hadsereg-főszállásmester parancskönyve és hadinaplója, páter Gaetano Bonomo, Miksa Emanuel gyóntató papjának naplója jól kiegészítik a fővezér leírását. Ezt a részt az 1688-ban bajor szolgálatba toborzott magyar huszárezred két szemlejegyzéke egészíti ki.

A negyedik szerkezeti egységben leveleket közölnek a hadjáratból. Ezeket olyan személyiségek írták, mint Szulejmán nagyvezír, Hermann von Baden, Lotharingiai Károly, Bádeni Lajos, Károly Gusztáv, IX. Károly svéd király, Savoyai Jenő, Louis Hector Villars ezredes, Charles Colbert Marquis de Croissy márkis, Miksa Emanuel.

A könyvet a személyek biográfiai mutatója, valamint a földrajzi nevek mutatója egészíti ki, amit egy német kutató, Gerhard Seewan állított össze. A kötetben bő forrásjegyzék, valamint nagy hozzájárulással válogatott, korabeli metszetgyűjtemény is található. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy olyan hézgapótló és erről a korról sok újat hozó mű született, amely méltán érdemli meg hazai történész-közvéleményünk, valamint a nemzetközi érdeklődés figyelmét. Mindazoknak el kell olvasniuk, akiket érdekel a hazánk török alóli fölszabadulásának eseménysorozata.

Dr. Vargha Dezső

¹ Válogatott dokumentumrészletek az 1686—1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére. Szerk.: *Szita László*. Pécs, 1987. 492 old.

*Szép karácsonyi ajándék
az EURÓPA
KÖNYVKIADÓnál megjelent*

BIBLIA PAUPERUM

Ára: 480 Ft

Az 1901-ben elhunyt belga származású, magyarországi születésű és főként Bécsben dolgozó festőművész és műgyűjtő, Delhaes István jelentős régiség-, festmény- és grafikai gyűjteményét a magyar államra hagyományozta. A bécsi festő hagyatékából korábbi korszakok emlékei is kerültek a Szépművészeti Múzeum birtokába, köztük egy miniatúrákkal, illetve színezett tollrajzokkal díszített középkori pergamen kódex. A barna bőrbe kötött, 228x175 mm-es nagyságú könyv két elkülönülő részben áll: egy Jézus életét bemutató, szöveg nélküli képsorozatból, valamint egy tizennyolc lapos, színezett tollrajzokkal illusztrált írásműből, pontosabban: egy szöveges magyarázatokkal ellátott képeskönyvből, melyet az újkori művészettörténeti és teológiai szakirodalom BIBLIA PAUPERUMnak nevez. A kéziratos munka első hasonmáskiadása jelent meg, melyet az EURÓPA KÖNYVESBOLTból (Budapest VII., Lenin krt. 7. Telefon: 227-696) lehet megrendelni.

